

Nickie Charles, Charlotte Aull Davies, Chris Harris

Families in transition. Social change, family formation and kin relationships.

Bristol: The Policy Press, 2008. (265 s.).

Akým spôsobom môžu sociálne zmeny odohrávajúce sa v určitom čase a priestore pôsobiť na rodinu, jej štruktúru a vzťahy? Asi takto by mohla znieť základná otázka predkladanej knihy troch autorov Nickie Charles, Charlotte Aull Davies a Chris Harris, pod názvom *Families in transition. Social change, family formation and kin relationships*. Na prvý pohľad ide o veľmi zaujímavý projekt, založený na zopakovaní výskumu z pred štyridsiatic rokoch, ktorý tým, že nám ponúka historickú perspektívu, akoby udával vážnosť možným zisteniam. Taktiež ide o zaujímavú tému rodiny (nukleárnej) a jej vzťahu k širším príbuzenským väzbám, komunite, etnicite a triednej príslušnosti, a to na pozadí zmien na trhu práce, alebo štruktúrnych a kultúrnych zmien v skúmanej oblasti. Samotná tematizácia sociálnej zmeny v spojení s problematikou rodiny a jej utvárania je veľmi lákavým objektom výskumného bádania v sociológii rodiny aj u nás, keďže za posledné roky vnímame nástup nových fenoménov a výrazné zmeny v rodinnom správaní (Preto aj názov tohto monotematického čísla Sociálnych štúdií – „Intimita alebo reprodukce?“). Prvý pohľad ale často býva veľmi skresľujúci a konečný výsledok preto môže vyznieť dosť odlišne. Ale to je koniec-koncov riziko prehnanych očakávaní.

Uvedená kniha je svojím obsahom výskumná štúdia, prezentujúca výsledky opakovaného sociologického prieskumu (re-study), ktorý sa konal v obdobi rokoch 2001 až 2004 a porovnanie získaných informácií s pôvodným výskumom, ktorý bol uskutočnený v roku 1960 a publikovaný pod názvom „*The family and social change*“ (Rosser and Harris 1965). Aktuálny výskum je k tomu doplnený o etnografickú štúdiu, ktorej úlohou bolo na kvalitatívnej rovine prehĺbiť získané informácie kvantitatívneho šetrenia. Celkový obsah je rozdelený do deviatich kapitol, ktoré postupne oboznamujú čitateľa s teoretickými východiskami štúdie a samotnými výsledkami výskumu, pričom kvantitatívne zistenia prieskumu (survey) sú dopĺňané kvalitatívnymi výpoveďami etnografického výskumu.

V rámci širšieho teoretického kontextu, ktorý slúži ako základ pre celú štúdiu, je pre text významná kritika individualizácie zosobnenej v diele Becka a Giddensa, ako aj príklon k Bourdieho chápaniu habitu a sociálneho kapitálu (1. kapitola). Ako autori uvádzajú, veľa výskumu sa doposiaľ sústredilo na tézu individualizácie, ktorá cez svoje základné komponenty (oslobodenie ľudí od obmedzenia triedy a gendru, inštitucionalizáciu individualizácie, podrývanie sociálnej solidarity rodiny a komunity, a oslabenie záväznosti morálnych pravidiel v správaní

človeka) vedie k vývoju sociálnej zmeny a rozkladu rodiny. Proces rozloženia (process of disembedding), charakteristický individualizáciou a detradicionalizáciou, vyníma (lifting out) sociálne vzťahy z lokálneho kontextu interakcie. Autori ale nesúhlasia s individualizačnou teóriou Becka a Giddensa a namiesto sociálnej zmeny hovoria o sociálnej reprodukcii, ktorá sa zameriava na kontinuitu. Bourdieuho koncept habitu a pre-reflexívnych aspektov identity poskytuje podľa autorov zorné pole, ktoré nevníma zmenu tak radikálne ako je prezentovaná u individualizačnej tézy. Akcent kontinuity pri porovnávaní zmeny v dvoch časových obdobiach je preto prítomný aj v ďalších kapitolách, ktoré približujú výsledky výskumu.

Autori upozorňujú, že v čase, keď sa konal prvý výskum (1960), sa spoločnosť začala výrazne meniť a tieto zmeny boli dôležité aj pre kontext rodiny (2. kapitola). Odraz týchto zmien, ktoré pretrvávajú, možno pozorovať na viacerých rovinách. Na jednej strane sú to demografické zmeny. Tie priniesli vývoj (pozorovateľný v širšom kontexte západnej spoločnosti a neskôr aj u nás), ktorý je vo vzťahu k rodine charakteristický napr. rastom rozvodovosti, poklesom sobášov, nárastom kohabitácii, zvýšeným počtom detí narodených mimo manželstva, odkladaním partnerstva, nárast singles, či ľudí preferujúcich celoživotnú bezdetnosť. Ďalej došlo k výrazným zmenám na trhu práce. Popri vyššom zapojení žien na trh práce, došlo k zmene orientácie od výrobného priemyslu k službám, čo spôsobilo aj postupné zmeny v triednej štruktúre. Nakoniec došlo aj k výrazným kultúrnym zmenám. Šesťdesiate roky boli podľa autorov dekadou „zhovievavej spoločnosti“ (permissive society), ktorá bola charakteristická dereguláciou osobného života a post-materiálnymi hodnotami. Tieto zmeny sa samozrejme dotkli aj skúmanej oblasti, na ktorú bol pôvodný a aj opakovaný výskum zameraný a mali dopad aj na celkové dianie v rodine a jej fungovaní (3. kapitola). Autori ale pri slovách o zmene hneď dopĺňajú, že zmena sa nedeje bez kontinuity. Kontinuita, ako nakoniec aj potvrdzujú výsledky ich výskumu, je dôležitá vo vzťahu k širším rodinným vzťahom okruhu príbuzenstva. Táto kontinuita sa prejavuje vo formách vzájomnej podpory a pomoci. Nie je však univerzálne platná, ale značne gendrovaná po línii týkajúcej sa manželky (uxorilocal bias). Ako sa ukázalo, vzťah matka – dcéra je veľmi dôležitý a jeho reciprocita ovplyvňuje aj chápanie pojmu „rodina“ (kto tam patrí, resp. kto tam nepatrí) a organizovanie vzťahov s príbuzenstvom, ktoré je intenzívnejšie späté s rodinou partnerky, ako s rodinou partnera. Tieto skutočnosti sú výrazne determinované kultúrnou aj triednou identitou. Rodina sa stáva zdrojom identity a jej reprodukcie (4. kapitola). Tento vzťah je obzvlášť výrazný u rôznych kultúrnych skupín, ktoré sa vyznačujú „tradičným“ typom rodiny. Takéto usporiadanie kladie veľký dôraz na pomoc a podporu medzi členmi rodiny. Pomoc a podpora je pritom významným indikátorom, ktorý určuje, či sa určitá osoba môže dostať do „okruhu“ príbuzenstva a rodiny. V tomto prípade, dokonca nemusí ísť ani o rodinné puto v rámci príbuzenských vzťahov, ale významnú úlohu tu môžu zohrať aj známi a priatelia.

Autori ďalej rozoberajú vzťah platenej a neplatenej práce. Muž sa chápe ako chlebobdarca (breadwinner) najmä u robotníckej triedy. Avšak aj napriek tomu, že vzťah platenej a neplatenej práce je výrazne gendrovo determinovaný, respondenti pripisujú veľkú dôležitosť pri jej vyjednávaní (5.–6. kapitola). Neplatená práca sa prejavuje najmä v podpore a pomoci dvoch najslabších skupín: starších ľudí a detí. Akcent na prítomnosť (being there) je dôležitým aspektom pri kvalifikácii sa do rodinného kruhu. Podpora je prejavovaná cez finančnú a praktickú výpomoc, zamestnanie v rámci rodinných podnikov a emocionálnu podporu. Táto podpora,

však môže vyznieť aj ako záväzok, ktorý obmedzuje individuálne presadenie sa a vyžaduje si reciprocitu. Ako už bolo spomenuté, gender tu hrá výraznú podporu, autori dokonca hovoria o „gendrovanej starostlivosti“ (gendering of care). Popri gendri je starostlivosť aj vekovo špecifická. Zaujímavým bolo zistenie, že k zintenzívneniu medzigeneračných vzťahov došlo s príchodom malých detí. Prítomnosť starých rodičov a ich výpomoc bola nezanedbateľná najmä v prípade, keď rodičia potrebovali aby niekto deti postrážil, či už kvôli práci, alebo potrebe zábavy a oddychu bez detí. To však nie vždy bolo možné, najmä kvôli fyzickej blízkosti spôsobenej geografickou mobilitou (7. kapitola). Geografická mobilita, týkajúca sa vo výskume najmä strednej triedy, bola spôsobená najmä snahou o dosiahnutie vyššieho vzdelania a potrebou osamostatniť sa. U robotníckej triedy naopak prevyšovala potreba nájsť si prácu, ktorá by zapadala do potrieb rodiny. Mobilita taktiež obmedzuje kontakty s príbuzenstvom len na rodinné príležitosti ako sú svadby, pohreby a výročia. A samozrejme, nie je možné rodinu vytrhnúť ani z komunity, v ktorej žije, aj napriek tomu, že sa príbuzní často nachádzajú a žijú v susedstve (8. kapitola). Ukázalo sa, že pri budovaní sociálneho kapitálu (Bourdieu) sa oproti vlastnej biologickej rodine stávajú priatelia a komunita akými rodinami podľa výberu (families of choice).

Hoci sú téma aj obsah štúdie veľmi zaujímavé a pre sociologické bádanie lákavé, ak by sme ju hodnotili ako celok, nevyhli by sme sa niekoľkým problematickým častiam, na ktoré by som chcel na tomto mieste poukázať. V prvom rade ide o riešenie metodologickej otázky. Už som spomínal, že ide o opakovaný prieskum (re-study) vo vybranej lokalite oblasti Swansea, ktorá sa nachádza v južnom Walese. Opakovať výskum po vyše štyridsiatich rokoch je na jednej strane zaujímavý nápad, no na strane druhej je potrebné sa vyrovnáť s mnohými metodologickými problémami, ktoré výskumník musí riešiť, ako napr. vhodnosť použitej metódy, jasnosť a zrozumiteľnosť otázok ako aj ich aktuálnosť, formulácia hypotéz a ich následné overovanie a pod. Iste, doplnenie výsledkov o etnografický výskum, môže mnohé veci vyriešiť v zmysle nazretia pod povrch a pohľadu do hĺbky ako aj v snahe porovnať dis/kontinua dvoch časových realít, no nevysvetľuje radu ďalších problémov a vzniknutých otázok, ktoré výskumníci pri tejto práci riešili. Skôr sa vynárajú nové otázky. Síce sa autori na niektorých miestach v krátkosti k metóde vyjadrujú, samotná kapitola, ktorá by vysvetľovala metodologické poňatie celého výskumu, a ktorá by oboznámila čitateľa s obmedzeniami, bariérami a výzvami spojenými s „re-study“ po vyše štyridsiatich rokoch viditeľne chýba a jej absencia v knihe zostáva záhadou. Jedna príloha sa síce venuje stručne metodologickej poznámke chápania „sociálnej triedy“ a jej porovnaní v čase, svojím obsahom je však nedostatočnou a nevysvetľuje vyššie uvedené skutočnosti. Aj samotný vzťah etnografického výskumu a survey je v tejto práci nejasný. Hoci má slúžiť ako prostriedok na lepšie pochopenie skúmaných skutočností, jeho priestor v knihe je mnohokrát dominantný (najmä v druhej polovici knihy) a zatláča tak pôvodný výskum do úzadia, čo spôsobuje, že samotný zmysel opakovania pôvodného výskumu (re-study) je z toho dôvodu otázný. Vzťah štúdie z roku 1960 s aktuálnym výskumom slúži akoby len na doplnenie a strohé porovnanie vzájomných podobností a rozdielov, bez hlbšej analýzy.

Ako problematický možno vidieť aj príliš široký záber tém, ktoré sa autori snažia pokryť. Od vzťahov rodič – dieťa, starý rodič – vnuk/vnučka, etnicita, národnosť (welshská národnosť), trieda, až po komunitu a pod. Mnohé z nich by zaiste vystáčili na samostatnú

publikáciu, tu sú však zhrnuté do jednej kapitoly, resp. podkapitoly. To spôsobuje, že analýza ostáva často len na povrchu a má charakter akejsi reportáže, bez možnosti ísť pod povrch a odhaľovať súvislosti, ktoré „voľným“ okom nie je možné vidieť. A to aj napriek tomu, že etnografická analýza v niektorých kapitolách (kapitoly 5, 6, 7, 8) zastáva dominantné postavenie. Aj pri jej použití sa autori akoby vzdávali explanačného charakteru kvalitatívnej interpretácie dát. Popisný charakter štúdie je preto viditeľný aj v absencii možných teoretických záverov. Je ale otázne do akej miery formulovanie teoretických záverov bolo úlohou predkladanej štúdie.

Naopak, veľmi zaujímavou sa črtá myšlienka historickej perspektívy re-study pri pohľade na vývoj príbuzenských vzťahov v štruktúre rodiny. Vo výskume rodiny sa pozornosť väčšinou orientuje na partnerské vzťahy, alebo vzťah rodič – dieťa, preto výskum zameraný na vzťahy v rámci širšieho príbuzenstva je žiadaným a potrebným spestrením. O to viac, že výskum ukázal, že aj napriek individualizačným tendenciám, širšie príbuzenské vzťahy sú významnou súčasťou života rodiny, a teda, že sa udržala kontinuita na vzdory silným tlakom sociálnej zmeny. Do akej miery tieto zistenia možno preniesť do reality mimo skúmanú oblasť je otázne, a preto sú ponechané na ďalšie výskumné bádanie.

Juraj Potančok